

İbn Âşûr'un Tefsir Kuramında Kur'an-İlmî İ'câz İlişkisi

The Relationship Between the Qur'an and Scientific I'jâz in Ibn Ashur's Theory of

Tafsîr

Muhammed İsa Yüksek*

Öz

İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-Tenvîr adlı tefsirinin mukaddimesinde i'câz konusunu müstakil bir başlık altında ele almakta ve i'câz vecihlerini; edebî i'câz, üslûbü'l-Kur'an, ilmî i'câz ve gaybî haberler olmak üzere dört ana kategoride sınıflandırmaktadır. Müfessirin, klasik tefsir literatüründe belâgat ve nazım ekseninde temellendirilen i'câz anlayışını kendi tefsir metodolojisinin kurucu unsurları (özellikle makâsîd yaklaşımı ve dilsel delâlet teorisi) doğrultusunda yeniden yapılandırması, literatüre özgün bir katkı sunmaktadır. Nitekim İbn Âşûr'un tefsir sistematüğinde literal yorum, makâsîd teorisi ve dilsel delalet teorisinin oluşturduğu kuramsal çerçeve, i'câzü'l-Kur'an meselesine dair dikkate değer ve özgün tespitler içermektedir. Bu araştırmanın amacı, İbn Âşûr'un, tefsir mukaddimesinde i'câz konusuna dair geliştirdiği teorik yaklaşımları, teahaddî kavramı ve ilmî i'câz meselesi ekseninde analiz etmektir. Bu bağlamda araştırmada ilmî i'câzın meşruiyetinden ziyade, onun Kur'an'ın mahiyeti açısından bir i'câz vechi olarak tanımlanabilme imkânı tartışılmaktadır. Araştırmanın birinci ve üçüncü bölümlerinde söylem analizi, ikinci bölümünde ise içerik analizi yöntemlerinden yararlanılmış; İbn Âşûr'un i'câz anlayışına ilişkin tespitleri, yakın okuma yöntemiyle çözümlenmiştir. Bu çerçevede, ilgili vechi tanımları sistematik bir şekilde sınıflandırılmış ve ilmî i'câzın teahaddî kavramı karşısındaki konumu tartışmaya açılmıştır. Neticede, İbn Âşûr'un, nazmı, Kur'an'ın mahiyetiyle ilgili bir nitelik, ilmî i'câzı ise tefsir metodunu yapılandıran bir ilke olarak tanımladığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, i'câzü'l-Kur'an, İlmî i'câz, Teahaddî, İbn Âşûr.

Abstract

This article explores the concept of i'jâz al-Qur'an (the inimitability of the Qur'an) in the thought of Tunisian exegete Muḥammad Ṭāhîr Ibn 'Āshūr (1879–1973), focusing on its connection to the concepts of nazm (coherence) and taḥaddî (challenge). In the introduction to his tafsîr al-Tahrîr wa'l-Tanwîr, Ibn 'Āshūr discusses i'jâz under a separate heading, identifying its aspects as literary style, Qur'anic language, scientific inimitability, and reports of the unseen. While not rejecting classical rhetoric-based views, Ibn 'Āshūr reinterprets i'jâz through his own exegetical principles—especially maqâşîd (objectives) and linguistic dalâla (signification). This brings a unique perspective to the topic. His tafsîr reflects a systematic integration of literal meaning, purpose, and language theory, offering original insights into i'jâz. The study analyzes his theoretical approach to i'jâz, particularly how he treats taḥaddî and the idea of scientific inimitability. Rather than focusing on the legitimacy of scientific i'jâz, it questions whether it can be seen as a valid aspect of Qur'anic inimitability. Discourse and content analysis are used across the sections. The study concludes that Ibn 'Āshūr sees nazm as essential to the Qur'anic challenge, while scientific i'jâz serves as a methodological tool within his tafsîr.

Keywords: Tafsîr, i'jâz al-Qur'an, Scientific i'jâz, Taḥaddî, Ibn 'Āshūr.

* **Sorumlu Yazar:** Muhammed İsa Yüksek (Doç. Dr.), İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: miyukse@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0001-9521-7007

Añf: Yüksek, Muhammed İsa. "İbn Âşûr'un Tefsir Kuramında Kur'an-İlmî İ'câz İlişkisi." *darulfunun ilahiyat* 36, 3 (2026) : 775-797.
<https://doi.org/10.26650/di.2025.36.3.1767629>

Extended Summary

In Ibn ‘Āshūr’s exegetical thought, the issue of i‘jāz al-Qur’ān (the inimitability of the Qur’ān) emerges as a theme that departs from the classical discussions and acquires a distinctive dimension. His decision to devote an independent section to i‘jāz in the introduction of his tafsīr al-Taḥrīr wa’l-Tanwīr demonstrates how central this subject is within his exegetical methodology. Ibn ‘Āshūr’s intention in this introduction is not to provide a definitive resolution to the problem but rather to set forth, in a systematic framework, the essential information concerning the nature of Qur’ānic inimitability, its rhetorical subtleties, and its various aspects.

In the classical literature produced during the fourth and fifth Islamic centuries, i‘jāz was predominantly examined through the lenses of eloquence (balāgha), rhetorical precision (faṣāḥa), and literary composition (naẓm). These works emphasise that the Qur’ān surpasses even the most refined examples of Arabic literature and, for this reason, cannot be imitated by human effort. Ibn ‘Āshūr, however, approaches the matter from a broader perspective. He does not confine Qur’ānic inimitability to its literary dimension but expands it to encompass other facets of i‘jāz found within the Qur’ān. At this point, his theory of maqāṣid (objectives of the Sharī‘a) and his conception of linguistic dalāla (signification) emerge as two foundational principles that structure his exegetical paradigm and, by extension, his views on inimitability.

The miraculous nature of the Qur’ān constitutes the strongest proof of the Prophet’s mission. While the Prophet Muḥammad was supported by other miracles -both sensory and report-based- these remained confined to specific temporal and spatial contexts. The Qur’ān, by contrast, belongs to the category of rational miracles, maintaining its relevance and authority until the end of time. Accordingly, the grounding of the Qur’ān’s challenge (taḥaddī) lies at the heart of discussions on inimitability. For Ibn ‘Āshūr, the basis of this challenge is the Qur’ān’s composition (naẓm) and eloquence. He explicitly rejects the ṣarfa theory, attributed to certain Mu‘tazilī scholars, which posits that God withdrew from the Arabs their capacity to produce a rival text. Instead, he maintains that the Arabs’ inability to imitate the Qur’ān stems not from divine disablement but from the Qur’ān’s unparalleled linguistic and stylistic excellence. One striking indicator of this superiority is that even verses whose legal rulings have been abrogated remain inscribed in the CodeX (muṣḥaf) because their rhetorical qualities form part of the Qur’ān’s enduring challenge. Furthermore, the designation of the sūra as the minimal unit of the challenge indicates that eloquence manifests itself only within the structural coherence of the text.

Ibn ‘Āshūr classified the aspects of Qur’ānic inimitability into four principal categories: literary inimitability, Qur’ānic style, scientific inimitability, and reports of the unseen. With regard to literary inimitability, he underscores the harmony between word and meaning, the phonetic and semantic cohesion between expressions, and the unique

deployment of rhetorical devices such as grammatical shifts (iltifât), simile (tashbîh), and metaphor (isti'âra). In his view, the literary dimension of the Qur'ân possesses a superiority that compels admiration even from the most accomplished poets. Under the heading of Qur'ânic style, Ibn 'Âshûr emphasises that the Qur'ân represents a form of discourse that is neither poetry nor rhymed prose (saj'). By transcending the conventional modes of expression in Arabic literature, the Qur'ân establishes its own stylistic paradigm, thereby reinforcing the impossibility of producing its like.

Scientific inimitability represents the most distinctive area of Ibn 'Âshûr's contribution. He distinguishes between two types of knowledge: conceptual (iştilâhî) and genuine (ḥaqîqî). Conceptual knowledge comprises the historical and cultural information recognised by specific communities at particular times, whereas genuine knowledge refers to ethical, legal, and universal principles that elevate human beings to perfection and retain their validity across all eras. According to Ibn 'Âshûr, the Qur'ân encompasses both. The fact that the Prophet, despite being unlettered, conveyed matters known only to select scholars of the People of the Book constitutes a proof of inimitability. Furthermore, the Qur'ân's presentation of the legal and moral principles foundational to civilisation, its social directives, and its allusions to scientific truths are also to be understood within the framework of scientific inimitability. Verses describing the creation of the heavens and the earth, the formation of rain and thunder, or the stages of embryonic development illustrate knowledge inaccessible to the Qur'ân's initial audience. Nevertheless, Ibn 'Âshûr insists that not every verse contains elements of scientific inimitability. Rather, scientific inimitability pertains to the Qur'ân as a whole, and while it substantiates the divine origin of revelation, it does not serve as the direct basis of the Qur'ân's challenge. Reports of the unseen form yet another significant aspect of inimitability. These include narratives of past communities, revelations that disclose the hidden thoughts of contemporaries, and prophecies concerning future events. The Qur'ân thus provides miraculous testimony not only for its original audience but also for subsequent generations.

Ibn 'Âshûr's conception of scientific inimitability requires particular attention in relation to taḥaddî. While naẓm and style constitute features present in every unit of the Qur'ân and directly underpin its challenge, scientific inimitability characterises the text as a whole and cannot be claimed for every verse. Therefore, it is not the core basis of the challenge but rather a principle that substantiates the Qur'ân's divine origin. This approach aligns with his theory of maqāsid, for in his view the Qur'ân exhibits a multilayered structure of signification capable of addressing different levels of knowledge across the ages. Consequently, the truths uncovered by later scientific developments are also encompassed within the divine intent.

This perspective stands in marked contrast to that of al-Shāṭibî. Shāṭibî contended that because the Qur'ân was revealed to an unlettered community, it could not contain meanings inaccessible to them. He argued that neither the Companions nor the Followers

ventured into interpretations exceeding the intellectual horizons of their time. Ibn ‘Āshūr, however, challenges this position, asserting that the Qur’ān is an eternal and universal discourse addressing all epochs. Its inimitability, he insists, is limitless, and its allusions to truths comprehensible only through later scientific progress confirm its miraculous nature.

In conclusion, Ibn ‘Āshūr treats i‘jāz in a broader sense than classical scholarship. He regards naẓm as the fundamental feature intrinsic to the Qur’ān’s nature and as the direct subject of its challenge. He treats style as a category distinct from literary inimitability. Scientific inimitability, while not tied to the challenge, functions as a methodologically significant principle that affirms the divine source of the text. Reports of the unseen, for their part, constitute another crucial dimension of inimitability, both for the time of revelation and for later generations. By this classification, Ibn ‘Āshūr integrates the miraculous nature of the Qur’ān not only within the parameters of eloquence and rhetorical excellence but also within scientific and unseen dimensions. In doing so, his approach provides an original contribution to the literature on i‘jāz al-Qur’ān, simultaneously reinterpreting classical debates and opening them to modern intellectual concerns.

Giriş

Peygamberler, insanların benzerini ortaya koyamayacağı, hârikulade olaylarla teyit edilmişlerdir. Bu tür olayların “mucize” olarak nitelendirilebilmesi için peygamberlerin eliyle gerçekleşmesi ve peygamberlik iddiasına eşlik eden bir tehdîd (meydan okuma) unsurunu barındırması gerekmektedir. Mucizeler, genel olarak hissî, aklî ve haberî olmak üzere üç ana kategoriye ayrılır.¹ Hissî mucizeler, duyulara hitap eden ve belirli zaman-mekânla sınırlı olan hârikulade olaylardır. Hissî mucizelerin sonraki nesillere aktarımı, duyguların birebir tecrübe edilememesi ve rivayet sürecine bağlı sınırlılıklar nedeniyle epistemolojik açıdan bazı noksanlıklar taşır. Hissî mucizelerin sonraki nesillere rivayet yoluyla ulaşmasında üç türlü eksiklikten söz etmek mümkündür. İlk olarak, hissî mucizelere doğrudan şahit olmayan ve bu tür olayları yalnızca naklî bilgi aracılığıyla öğrenen kişiler, söz konusu vakalara duysal olarak tanıklık edenlerin yaşadığı epistemik ve duygusal tecrübeyi aynı yoğunlukta deneyimleyemezler. İkincisi, hissî mucizelere dair nakil yoluyla elde edilen bilgiler, nakledenin duygusallığı ve algısıyla sınırlıdır. Üçüncüsü ise (her ne kadar peygamberlerden mucizenin sadır oluşu ile ilgili bilgi mütevatir olsa da) bazı hissî mucizelerin naklinde haberin sübutu noktasında zayıflık söz konusu olabilmektedir. Buna karşılık, aklî mucizeler zaman ve mekânla sınırlı olmayan, her dönemde ve her toplumda etkisini sürdürebilen evrensel delillerdir.² Bu bağlamda Kur'an'ın, Hz. Peygamber'in hem en kapsamlı hem de süreklilik arz eden mucizesi olduğu görülür. Ayrıca bazı kelâm âlimlerine göre, peygamberlerin vahiy yoluyla gaybî haberler vermesi de ayrı bir mucize türüdür (haberî mucizeler).³

Peygamber Efendimizin en büyük mucizesi, aklî mucizeler kategorisinde yer alan Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an'da Peygamberimizden söylediklerinin doğruluğuna dair mucize isteyenlere şöyle cevap verilmiştir: “Ona Rabbinden mucizeler inseydi ya!” derler. De ki; “Mucizeler ancak Allah katındadır. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım. Kendilerine okunmakta olan Kitâb'ı sana indirmemiz onlara yetmemiş mi?! Elbette onda iman eden bir kavim için nice rahmet ve ibretler vardır.”⁴ Kur'an, inkârcılara yönelik meydan okuyuşunu tedricî (aşamalı) bir biçimde gerçekleştirmiştir. İlk aşamada, onlardan Kur'an'ın tamamına denk bir metin getirmeleri istenmiş⁵; bu çağrıya karşılık verilememesi üzerine, meydan okumanın düzeyi düşürülerek on sürelik bir bölüm ortaya koymaları talep edilmiştir.⁶ Bu

1 Ebû'l-Fazl Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, el-İtkân fî ulûmî'l-Kur'an (Dîmeşk: Dâru'l-Mustafâ, 2008), 2/1001; Bekir Topaloğlu, İslam'da İnanç Esasları (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013), 158.

2 Topaloğlu, İslam'da İnanç Esasları, 159-63; Halil İbrahim Bulut, “Mûcize”, içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30:351.

3 Topaloğlu v.d., İslam'da İnanç Esasları, 158.

4 el-Ankebût 29/50-51.

5 el-İsrâ 17/88.

6 Hûd 11/13.

aşamada da başarısız olmaları üzerine, Kur'an'da yer alan herhangi bir sûreye benzer bir metin getirmeleri istenmiş; ancak bu çağrıya da karşılık verilememiştir.⁷

et-Tahrîr ve't-tenvîr isimli eseriyle yakın döneme damga vurmuş, tefsir alanına özgün katkılar sunmuş olan Tunuslu âlim Muhammed Tâhir İbn Âşûr (1879-1973), tefsirinin mukaddimelerinden sonuncusunu i'câzü'l-Kur'ân'a ayırmış, konuyu bu bölümde detaylı bir şekilde incelemiş; böylece tefsir ve ulûmü'l-Kur'ân literatürüne yeni açılımlar kazandırmaya çalışmıştır. Müellifin, daha önce i'câzü'l-Kur'ân'a dair telif edilen eserlerde, Kur'an'a özgü edebî sanatların ve Kur'an'ın Arap diline kazandırdığı üslup biçimlerinin ihmal edildiğine dair vurguları dikkat çekicidir. Mukaddimesinde Kur'an'ın i'câz vecihlerini, a) Edebî i'câz, b) Üslûbü'l-Kur'ân, c) İlmî i'câz, d) Gaybî bilgiler şeklinde dört maddede ele alan İbn Âşûr'un özellikle ilmî i'câza dair yaptığı tespitler meselenin akademik düzeyde analiz edilmesini gerektirmektedir. Zira Kur'an'ın yüksek ahlâkî öğretileri, teşriî ilkeleri ve bilimsel hakikatleri ihtiva etmesi, indiği dönemde kâinata dair keşfedilmemiş sırlara delalet etmesi, onu sair kelimadan (vahiyden) ayırt eden zâtî bir özellik değildir. Daha açık bir ifadeyle bilimsel hakikatlere delalet eden ve gaybdan haber veren lafızlar başka bir semâvî kitapta veya Peygamber Efendimizin hadislerinde de bulunabilir. Bu durum, söz konusu bilgilere ulaşma imkânı bulunmayan bir beşerin, bu tür bilgileri haber vermesi itibarıyla, bilginin kaynağının beşerî değil, ilâhî olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu tür bilgiler, onlara delalet eden lafızlara zorunlu olarak i'câz niteliği kazandırmaz. Dahası, Kur'an'ın her sûresinin ya da âyetinin ilmî i'câz kapsamında değerlendirilmesi de mümkün değildir.

Meseleye yüzeysel olarak bakıldığında İbn Âşûr'un "Kur'an, indiği dönemde anlaşılmayan bilimsel hakikatlere delalet etmektedir-Kur'an sadece ilk dönem Araplarının bildiği/anladığı manalara/vâkıalara delalet edebilir" paradoksunda birinci yargıyı tercih ederek görüşlerini ilmî i'câz maddesiyle temellendirdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu tercihin i'câzü'l-Kur'ân ile ilişkilendirilmesi özellikle teahdî açısından sorun teşkil edecektir. İbn Âşûr gibi bir tefsir/tevil teorisyeninin bu problematiğe dair çözümlemeleri, müellifin tercihini anlamlandırmamıza imkân tanımakla kalmayacak aynı zamanda i'câz-teahdî-ilmî i'câz konusunda, kavramsal olarak ayrıştırılması veya teorik olarak yapılandırılması gereken birtakım hususları analiz etmemizi sağlayacaktır.

Bu makalede i'câzü'l-Kur'ân veya ilmî i'câz konuları doğrudan araştırma sorularına çevrilmemekte, -örneğin- ilmî i'câzın meşruiyeti meselesi araştırmada bir problematik

7 el-Bakara 2/23-24.

olarak kabul edilmemektedir.⁸ Araştırmanın sorunsalı ilmî i'câzın Kur'an'ın mahiyeti açısından bir i'câz vechi olarak tanımlanabilme imkânı üzerine kurgulanmıştır. Bu makalede, eserindeki ilmî derinlik dikkate alınarak, İbn Âşûr'un i'câzü'l-Kur'ân konusunu müstakil bir mukaddimede incelemesinin ve ilmî i'câzı, Kur'an'ın i'câz vecihlerinden biri olarak değerlendirmesinin, onun teorik düzlemde inşa ettiği tefsir anlayışı bağlamında belirleyici bazı ilkelere karşılık geldiği varsayımından hareket edilmektedir. Araştırmada öncelikle İbn Âşûr'un i'câzü'l-Kur'ân'a dair yaptığı genel tespitler ve bu tespitlerin tefsir ilmiyle ilişkisi, daha sonra i'câz vecihleriyle ilgili tanımları ele alınacak, son olarak müellifin ilmî i'câz görüşünün tehaddî açısından analizi yapılacaktır. Makalenin birinci ve üçüncü başlıklarında söylem analizi, ikinci başlığında ise içerik analizi yöntemleri kullanılacaktır.

et-Tahrîr ve't-Tenvîr'de İ'câzü'l-Kur'ân'ın Kodları ve Tefsir ile İlişkisi

İ'câzü'l-Kur'ân ile ilgili telif edilmiş eserlerde tehaddî, Arap şiiri eleştirisi, belâgat

- 8 Hem i'câzü'l-Kur'ân ve ilmî i'câz'la hem de İbn Âşûr'la ilgili yapılmış birçok akademik çalışma bulunmaktadır. Araştırmamızın konusuyla ilgisi bakımından bunların başında Saim İncel'in "İbn Âşûr'un et-Tahrîr ve't-Tenvîr İsimli Tefsirinde İlmî İ'câz İle İlgili Görüşleri" başlıklı yüksek lisans tezi zikredilebilir. Tezde İbn Âşûr'un ilmi i'câz ile ilgili görüşleri daha çok görüşlerine örnek teşkil eden âyetlerin tefsirleri bağlamında ele alınmaktadır. Saim İncel, "İbn Âşûr'un et-Tahrîr ve't-Tenvîr İsimli Tefsirinde İlmî İ'câz ile İlgili Görüşleri" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010); Sa'deddin Raslan'ın Süleyman Ateş tarafından tercüme edilen "Kur'an'da İlmî İ'câz" isimli makalesi bazı kevnî âyetlerin tefsiri niteliğindedir. Sa'deddin Raslan, "Kur'an'da İlmî İ'câz (Kur'an'da Kıyamet Alametleri ve Şartları)", çev. Süleyman Ateş, Diyanet İlmî Dergi IX, sy 96-97 (1970): 140-47; Müsâid b. Tayyar'ın Zeynel Abidin Aydın tarafından tercüme edilen "Kur'an'da İlmî İ'câz" başlıklı makalesinde konunun tefsirle ilişkisi ele alınmakta, ilmî i'câzin ulûmü'l-Kur'ân'a aidiyeti ve tefsire dahil olup olmadığı tetkik edilmektedir. Musâid b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr, "Kur'an'da İlmî İ'câz", çev. Zeynel Abidin Aydın, Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi III, sy 5 (2015): 219-35; Musa Atcı'nın "Kur'an'ı Kerim'de Belâgat ve Bilimsel İ'câz" başlıklı makalesi ise Kur'an'da her iki i'câz türünün de olduğunu temellendirmeye çalışmaktadır. Musa Atcı, "Kur'an-ı Kerim'de Belâgat ve Bilimsel İ'câz", Darûlhadis: İslami Araştırmalar Dergisi, sy 6 (2024): 99-116; Enver Arpa, "İ'câzü'l-Kur'an Konusunda Farklı Bir Yaklaşım", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XLIII, sy 1 (2002): 81-107; Cüneyt Eren, "Kur'an-ı Kerim'in İcâz Çeşitleri", Diyanet İlmî Dergi XLVI, sy 3 (2010): 129-44; Mehmet Emin Yurt, "İ'câzü'l-Kur'ân İlminin Mahiyeti, Tanımı ve Genel Hatlarıyla Tarihsel Süreci", Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy 9 (2017): 191-226; Hayati Aydın, "Kur'an'ın İ'câz (Taklit Edilemezlik) Olgusu", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy 41 (2018): 277-308 başlıklı makaleler ise i'câzü'l-Kur'ân ilminin genel çerçevesi ve mesâili ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Mahmut Ayyıldız'ın "Mahiyet-Keyfiyet Sarkacında Kur'an Mucizesi" başlıklı çalışması i'câzın Kur'an'ın mahiyeti ve muhtevası ile ilgisini kurması açısından bu çalışmaların en dikkat çekenlerindendir. Mahmut Ayyıldız, "Mahiyet-Keyfiyet Sarkacında Kur'an Mucizesi", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXV, sy 3 (2021): 1103-22. Bu çalışmaların yanında konunun belâgat ve kelâm ilimleri ile ilişkisini, bir müellifin i'câz konusuna yaklaşımını veya bir i'câz vechini araştırma konusu yapan makaleler de bulunmaktadır. Bizim araştırmamız, tehaddî-i'câz ilişkisi bağlamında İbn Âşûr'un tefsir paradigmasını sorun etmekle diğer araştırmalardan ayrılmaktadır.

ilminin incelikleri ve edebî sanatlar, Kur'an'ın i'câz vecihleri gibi birçok konu etraflıca incelenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, konunun nazarı yönlerini teorize etmek ve görüş ayrılıklarını telif etmek entelektüel bir çaba ve metodolojik derinlik gerektirmektedir. İbn Âşûr et-Tahrîr ve't-tenvîr'in onuncu mukaddimesine Kur'an'ın i'câz vecihleri kadar tartışılması ve sonuca bağlanması zor olan bir konuya rastlamadığına dikkat çekerek başlar. Onun bu mukaddimeyi kaleme alma sebebi, meseleyi tam anlamıyla çözümlmek değil, a) Kur'an'ın i'câz keyfiyetine, yönlerine, b) belâgat ve üslup inceliklerine dair birtakım temel bilgileri okuyucu ile paylaşmaktır. Bu iki amacın daha önce telif edilen eserlerde birbirine karıştırıldığından veya ikinci kısmın büyük oranda ihmal edildiğinden yakının müellif, Kur'an'ın belâgat ve üslup özelliklerine dair ele alacağı hususların tefsir ilminin mukaddimelerinden olması gerektiğinin altını çizmektedir.⁹ Çünkü ona göre müfessir, Kur'an'ı tefsir ederken âyetlerde bulunan Arap dili kullanım özelliklerini ve belâgat nüktelerini açıklamak durumundadır. Aksi takdirde müfessir değil, mütercim olur. Ayrıca Kur'an'ın manalarını açıklamaya dönük bir tefsirin, söz konusu âyetlerdeki belâgat incelikleri tahlil edilmeden kemâl seviyesine ulaşması düşünülemez. Müellif tefsir eserlerinin birçoğunun bu öncelikli hedefe eğilmediğinden dem vurmakta, Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın Me'âni'l-Kur'ân, İbn Atiyye'nin el-Muharrarü'l-vecîz, Zemahşerî'nin el-Keşşâf isimli eserlerini söz konusu tefsirlerden istisna tutmakta,¹⁰ sadece ahkâmü'l-Kur'ân kaynakları gibi spesifik odak noktaları etrafında yazılmış eserlerin bu hususta mazur görülebileceğini belirtmektedir.¹¹

Kur'an'ın i'câz keyfiyeti ve yönlerine dönük meseleler ise İslâm dininin esaslarından önemli bir asıla tekabül eder. Kur'an, Peygamber Efendimizin kendisiyle İslâm düşmanlarına meydan okuduğu, kıyamete kadar baki olan en büyük mucizesidir. Ebû Bekir el-Bâkillânî'nin İ'câzü'l-Kur'ân isimli eserinde belirttiği üzere, Peygamberimizin risaleti Kur'an mucizesi üzerine bina edilmiştir. Peygamberimizin Kur'an dışında da mucizeleri vardır. Ancak hissî olan bu mucizeler gerçekleştikleri zaman, durum ve bunları müşâhede eden kimselerle sınırlıdır. Kur'an mucizesi ise kıyamete kadar herkes için geçerlidir.¹²

Tehaddîye (Kur'an'ın meydan okuyuşuna) rağmen, ona benzer bir metnin getirilememesi ve gelecekte de getirilemeyecek oluşunu temellendirme noktasında, İslâm âlimleri arasında iki ana yaklaşım öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, Mutezîlî âlimlerden Nazzâm (ö. 231/845) ile anılan sarfe teorisidir. Esasında bu teoriyi ilk defa Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742

9 Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkillânî, İ'câzü'l-Kur'ân (Kahire, 1963), 8; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr (Tunis: Dârü's-Suhnûn, 1997), 1/101.

10 İbn Âşûr, bu bağlamda ez-Zeccâc'ın ve İbn Atiyye'nin tefsirlerinin Kur'an'ın belâgi nüktelerini az miktarda Zemahşerî'nin ise yoğun bir şekilde içerdiğini belirtmektedir.

11 İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 1/102.

12 İbn Âşûr, 1/102.

[?]), Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) veya İsâ b. Sabîh el-Mudar'ın (ö. 226/841) ortaya attığı, teorinin Nazzam tarafından yapılandırıldığı ve yaygınlaştırıldığı tespit edilmiştir.¹³ Ebû'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935-36), Rummânî (ö. 384/994), Ebû İshâk el-İsferâînî (ö. 480/1017) gibi âlimlere de isnad edilen bu görüşe göre, Araplar Kur'an'ın benzerini getirebilecek istidada sahiptirler. Ancak Allah onlardan güçlerini veya Kur'an'ın benzerini getirmeye yönelten sebepleri çekip almış, onları aciz bırakmıştır. Böylece bütün Arapların görüp duyacakları bir hüccet ortaya konulmuştur. İkinci görüş ise İslâm âlimlerinin çoğunluğuna aittir. İbn Âşûr'un da benimsediği bu yaklaşıma göre, Arapların Kur'an'ın bir benzerini ortaya koyamamalarının temel nedeni, Kur'an'ın belâgat ve fesâhat bakımından Arap dilinin en seçkin söz ustalarının yetkinliğini aşan üstün bir düzeye sahip olmasıdır. İbn Âşûr dikkat çekici bir şekilde bu görüşü, hükmü mensûh tilaveti bâki olan âyetlerle temellendirmektedir. Zira hükmü neshedilmiş olmasına rağmen bu âyetlerin Kur'an olarak okunmaya devam edilmesinin ve Mushaflarda yer almasının sebebi, taşıdığı belâgî özellikleri dolayısıyla tehaddînin ayrılmaz bir parçası olmasıdır.¹⁴

İbn Âşûr'a göre, tehaddînin alt sınırının âyet sayılarıyla değil de sûre ile (her ne kadar en kısa sûrenin âyet sayısı dikkate alınsa da) ifade edilmesinin arka planında da belâgate dair öncüller bulunmaktadır. Nitekim belâgatta sözün nazmı, bir amaç için sevk edilmesi, başı-sonu, sevk amaçları arasındaki geçişler, fasl, îcâz-itnâb, söz arası cümleler gibi kullanım özellikleri bulunmaktadır. Bu sanatlar ise başı ve sonu belli olan bir kesitte ortaya çıkar.¹⁵ İbn Âşûr'un tefsir teorisinde belâgat ilmi, Kur'an'ın mucizevi yönünü tahlil etme noktasında vazgeçilmez bir konumdadır. Bu ilmin telifiyle, Kur'an'ın i'câz vecihlerinden ve üslup özelliklerinden örnekler, ilmi bir çerçevede ele alınmaya başlanmıştır. Ancak belâgat sadece Kur'an'ın edebî nüktelerini incelemeyiz; Arap dilinin bütün kullanım özelliklerini de ele alır. Belâgat ilminin, edebî olmayı tanımlamaya ve edebiyat sanatının öncüllerini belirlemeye dönük gayeleri ise son tahlilde Kur'an'ın ihtiva ettiği üslup özellikleriyle bütün edebî sözlerden üstün olmasına açıklık getirir. Başka bir deyişle, Kur'an belâgatı ancak fitrî bir belâgat zevki ile idrak edilebilir. Arap dilinin edebî özelliklerini inceleyen belâgat ilmi ise belîğ olan kelimayı belîğ olmayan kelimadan ayırt etmeye ve Kur'an'ın aşkınlığını tanımlamaya dönük çıktılara sahiptir.¹⁶ Ebû Bekir el-Bâkillânî (ö. 403/1013), Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra), Abdükâhîr el-Cürcânî (ö. 471/1078-79), es-Sekkâkî (ö. 626/1229) gibi belâgat âlimleri meânî ve beyân ilimlerini tedvin ederken, Kur'an'ın edebî özellikleri ile Arap dilinin en nadide edebiyat ürünleri arasında karşılaştırmalar yapmışlardır. Konuya dair küllî bilgiler ve kaideler bu doyurucu eserlerde yer alırken âyetlerin i'câz

13 Mustafa Sâdık er-Râfî, *İ'câzu'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 143-44.; Yavuz, "Sarfe", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/140.

14 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/103-04.

15 İbn Âşûr, 1/104.

16 İbn Âşûr, 1/101.

özellikleri ile ilgili ayrıntılar Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı ve bu eser temel alınarak yazılan tefsirlerde bulunmaktadır.¹⁷

İ'câzü'l-Kur'an'ı tanımlarken i'caz konusunda yazılan kurucu metinlerin, belâgat eserlerinin ve nazım teorisi üzerine telif edilen dilbilimsel tefsirlerin sentezinden oluşan ilmî birikime işaret eden İbn Âşûr, böylece tefsirinin sistematüğini belirleyen kaynak ve ilkeleri de dile getirmektedir. İbn Âşûr'un bu tespitleri yüzeysel bir tasvirde ibaret değildir. Çünkü o, bu değerlendirmelerinde i'câzla ilgili görüşlerinin delalet teorisiyle uyumunu gösteren ifadeler kullanmaktadır.

İbn Âşûr'a göre Kur'an nazmı ifade genişliğine ve çoklu delalete sahiptir. Onun tasvir ettiğı bu katmanlı delalet yönlerinden ilki, vaz'î-terkîbî delaletlerdir. Kur'an cümleleri bu delalet türünde Arap diliyle ortak özelliklere sahiptir. İkinci delâlet türü, belâgat ehli kişiler tarafından kavranabilir olmakla birlikte, ifade düzeyi itibarıyla onların ulaşamayacağı bir üstünlük arz eden belâgî delâletlerdir. Üçüncüsü, cümlede zikredilen öğelerin bir karineye dayanmak suretiyle zikredilmeyeni gösterdiği örtük delaletlerdir. Bu delalet belîğ kimselerin sözlerinde nadir, Kur'an'da ise çoktur. Dördüncüsü ise cümlelerin bağlam/kesit içerisindeki yerleri/dizilimleri ile ortaya çıkan delalet türüdür. Bir cümle'nin öncesindeki ifadeye illet olması, istidrâk (yanlış algıları bertaraf etmesi), bir soruya cevap veya tariz konumunda zikredilmesi bu delalet türünün örneklerini teşkil eder. Sözün amaçlar üzerine ve uygun bir akış içerisinde inşâ edilmesiyle ortaya çıkan bu delalet türüyle Arap kelimada karşılaşılmaz.¹⁸ Bu çok katmanlı delalet anlayışında, Kur'an'ın yapısal olarak taşıdığı Arap diline ait özelliklerden kendine has kullanım biçimlerine yükselen bir edebî ifade formu tasvir edilmektedir. Bununla birlikte İbn Âşûr'un tefsir paradigmasında Kur'an'ın edebî özellikleri muhatap kitesinden veya âyetlerin indiğı ortamdan kopuk da değildir. Ona göre tefsirde dikkate alınması gereken temel unsurlardan birisi de, lafzın belâgî incelikler doğrultusunda tertip edilmesinde makamın göz önünde bulundurulmasıdır. Bazen âyet birçok edebî nükte ve kullanım ihtiva eder ve müfessir bu kullanımların sebebini sorgularken sadece lafızların konumlarına odaklanır. Bu sebeple zaman zaman zorlama tespitler yapar. Hâlbuki bazı âyetlerdeki edebî kullanımların gerekçesi, âyetin hakkında indiğı konu/bağlamla ilgilidir.¹⁹

İbn Âşûr'a Göre Kur'an'ın İ'câz Yönleri

İ'câzü'l-Kur'an tartışmalarının zirvede olduğı hicri IV-V. yüzyıllarda yazılan eserlerde konu, tehdâdî olgusu çerçevesinde Kur'an'ın mahiyeti ile irtibatlı bir şekilde incelenmiştir.

¹⁷ İbn Âşûr, 1/106.

¹⁸ İbn Âşûr, 1/110.

¹⁹ İbn Âşûr, 1/111.

Bununla birlikte i'câzın tanımlanamayacağını iddia eden bazı müellifler olduğu gibi²⁰ meseleyi Kur'an'ın muhtevasıyla ilişkilendirerek daha geniş bir perspektiften değerlendiren yaklaşımlar da mevcuttur. Bu yaklaşımlar çerçevesinde, Kur'an'ın iç tutarlılığı, gaybî haberler yoluyla geçmiş ve geleceğe dair bilgiler içermesi, bilimsel açıklamalara yer vermesi, sosyolojik tespitler barındırması ve hatta sayısal veriler ihtiva etmesi gibi hususlar, i'câzın farklı vecihleri olarak yorumlanmıştır.²¹

İbn Âşûr, Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) tasnifini²² göz önünde bulundurarak Kur'an'ın dört vecihten mu'ciz olduğunu düşünmektedir. İbn Âşûr'un tespit ettiği bu dört i'câz vechi şunlardır: a) Edebî İ'câz, b) Üslûbu'l-Kur'ân, c) İlmî İ'câz, d) Gaybî Bilgiler.

Edebî İ'câz

İbn Âşûr, Kur'an'ın beşer gücünü aşan bir kitap olmasını sağlayan meziyetlerin başında onun dil ve edebî inceliklerinin geldiğine dikkat çekmektedir. Ona göre, Kur'an Arap toplumunun, edebiyat alanında üstünlük arayışında oldukları bir ortamda inmiş, belâgat ve fesâhatte en üstün dereceye ulaşmıştır. Arap dilinde edebî yapıtlar ortaya koyan müşrik Araplar bile Kur'an karşısında hayranlıklarını gizleyememişlerdir. Kur'an, muarızlarına kendi üslup ve içeriğine denk bir metin ortaya koymaları yönünde açık bir şekilde meydan okumuş; ancak onlar edebiyat alanındaki donanım ve maharetlerine rağmen bu meydan okumaya hiçbir zaman karşılık verememişlerdir. Buna rağmen inat ve inkârlarının peşinden giderek, Kur'an'ın nakledilegelen²³ ve hala tesirini sürdüren bir sihir,²⁴ Hz. Peygamber'in uydurduğu bir yalan,²⁵ geçmişlerin anlatageldiği efsanevi masallardan²⁶ ibaret olduğunu söylemişlerdir.²⁷ Bütün bu iftiralara rağmen onların Kur'an karşısındaki acziyetleri ve bîçare durumları malumdur. Velid b. Muğîre'nin (ö. 1/622) Nahl 16/90. ayeti ile ilgili söylediği sözler ibretliktir: “Ant olsun az önce Muhammed'den öyle bir söz işittim ki o ne bir insan

20 Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî, Miftâhu'l-ulûm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 416; İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 1/107-08.

21 Süyûtî, el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân, 2/1005-1017; Muhammed Abdülazîm Zürkânî, Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân (Dimeşk: Dâru Kuteybe, 2010), 2/386; Yusuf Şevki Yavuz, “İ'câzü'l-Kur'ân”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21:404-5; Nasrullah Hacımuftuoğlu, Kur'ân'ın Belâgatı ve İ'câzı Üzerine (Erzurum: EKEV Yayınları, 2001), 113.

22 Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, eş-Şifâ bi ta'rîfi'l-hukûki'l-Mustafâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.), 1/258-73.

23 el-Müddessir 74/24.

24 el-Kamer 54/2.

25 el-Furkân 25/4.

26 el-En'âm 6/25.

27 Kâdî İyâz, eş-Şifâ bi ta'rîfi'l-hukûki'l-Mustafâ, 261.

sözü ne de bir cin sözüne benzemektedir. Allah’a yemin ederim, onun öyle bir tatlılığı var ki, o söz öylesine göz alıcı bir zarafet sahip ki!... Onun dibi sağanak yağan yağmur gibi, tepesi ise meyveyle dolmuş ağaç gibi son derece bereketlidir. O asla bir beşer sözü olamaz.”²⁸

İbn Âşûr, Kur’an’ın edebî özellikleri bağlamında iltifat,²⁹ istiâre³⁰ ve teşbih³¹ sanatlarına,³² lafız-mana ilişkisine,³³ Kur’an lafızlarındaki fesâhat ve kelimeler arasındaki ahenge,³⁴ değinmektedir. Kur’an’ın edebî i’câzına dair değerlendirmelerinin sonunda ise âyetlerde kullanılan kelimelerin, murad edilen mânâyı en açık ve en kapsamlı biçimde ifade ettiğine özellikle dikkat çekmektedir.³⁵

İbn Âşûr’a göre, i’câzla ilişkili olarak zikredilen edebî vecihlerin hiçbirisi Arap dil kurallarına aykırı değildir ve bilinen edebî üsluplarla çelişmez. Bilakis bunların Arap edebiyatçıları nezdinde en üstün edebî sanatlardan kabul edildiği görülmektedir. Fakat bu hüsnükabule rağmen söz konusu edebî vecihlerden birçoğuna şiir ve hitabelerde rastlanmamaktadır. Bu da beşerî aklın, dilin bütün inceliklerini kuşatma konusunda yetersiz kaldığını göstermektedir. Dolayısıyla Kur’an, bir beşer tarafından bir araya getirilmesi mümkün olmayan sanatları ihtiva eden mu‘ciz bir kelimadır.³⁶

28 Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Delâ’ilü’l-i’câz* (Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 1955), 388; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 1/106.

29 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 1/109; Kur’an’da iltifat sanatının kullanıldığı bazı âyetler hakkında İbn Âşûr’un yaptığı değerlendirmeler için bk. İbn Âşûr, 1/178-79; 14/174; 20/206, 227.

30 İsmail Durmuş ve İskender Pala, “İstiare”, içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23:315.

31 İsmail Durmuş, “Teşbih”, içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40:553.

32 Konuyla ilgili örnekler ve İbn Âşûr’un yaptığı açıklamalar için bk. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 1/743; 15/70-71; 16/64; 23/18; 26/96.

33 İbn Âşûr konuyla ilgili örnek olarak en-Nebe 78/21. ve 31. âyetlerde geçen Cehennem ve “مَفَازٌ = mefâz” kelimeleri arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Buna göre 21. âyetinde öncelikle Cehennem’den bahsediliyor olması daha ileride aynı cümle kalıbı içerisinde “mefâz” diye zikredilen kazanç yurdunun Cennet olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim 35. âyetinde geçen “فِيهَا” ifadesindeki müennes zamirin lafzen müzekker olan ancak işaret ettiği anlam itibarıyla müennes olan “mefâz” kelimesine döndürülmesi bu görüşü teyit etmektedir. Böylece İbn Âşûr, âyetlerdeki takdim-tehirlerin birtakım mücmel lafızları anlama hususunda önemli katkılar sağladığına işaret etmektedir. Konuyla ilgili yine el-Mücâdele 58/19. âyetinde “Şeytan’ın ordusu” terkihi ile 22. âyetinde zikredilen “Allah’ın ordusu” ifadesini nüzûl ortamıyla ilişkilendirilmeden her iki âyetin muhataplarının ve işaret ettiği manaların anlaşılamayacağı hatta belki yanlış anlaşılacağı kanaatinde. bk: İbn Âşûr, 1/110-11.

34 İsmail Durmuş, “Tenâfûr”, içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40:439; Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, 2015), 426.

35 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 1/113.

36 İbn Âşûr, 1/113.

Üslûbu'l-Kur'ân

İbn Âşûr'a göre Kur'an'ın i'câz vecihlerinden bir diğeri ihtiva ettiği konuları muhatabına aktarma biçimidir. Kur'an, Allah Teâlâ'nın muradını muhataplarına olağanüstü üslup biçimleriyle iletmektedir. Bu üslup biçimleri yukarıda ele alınan edebî sanatlardan farklılık arz etmektedir.³⁷ Arap edebiyatı temelde iki yazım/anlatım üslubuna dayanmaktadır. Bunlardan birincisi belirli nazım ve ölçülerle söylenen şiir, diğeri ise hitabet veya kâhinlerin söylediği secîli sözlerden meydana gelen düz yazı/nesirdir. İbn Âşûr'a göre, bu anlatım türlerini kullanarak toplumun ilgisini çekecek belirli sözler ortaya koyan şairler, hatipler ve kâhinler her ne kadar yeni anlamlar ve farklı söylemler geliştirme konusunda birbiri ile sürekli yarış içerisinde olsalar da aslında üslup bakımından belirli kalıpların dışına çıkmamışlardır. Bu çerçevede birçok şairin şiirlerinde birebir aynı ifadeleri kullandığı, hatiplerin aynı lehçelerle hutbeler irat ettiği ve kâhinlerin secîli sözlerinde genellikle birbirine benzer biçimde kısa cümlelere ve garip kelimelere yer verdiği görülmektedir.³⁸

İbn Âşûr, Kur'an'ın üslup incelikleri bağlamında öncelikle bir anlatımda iki farklı amacın göz önünde bulundurulma veya iki farklı konunun ele alınma ihtimali üzerinde durmaktadır.³⁹ Ona göre, Kur'an'ın anlatım üslubu içerisinde bir ayetin birden çok anlama hamledilmesi mümkündür. Zira aynı lafız, muhatabın konumuna ve bağlama göre, kimi zaman ahlâkî bir öğüt ve nasihat olarak, kimi zaman ise normatif düzlemde şer'î hükümlere kaynaklık eden bir anlam olarak tecelli edebilmektedir.⁴⁰

İbn Âşûr'a göre, Kur'an'ın üslup özelliklerinden biri de, Arapların aşına olduğu ve edebî metinlerinde sıkça başvurdukları çeşitli belâgat sanatlarını kullanmasıdır. Ancak Kur'an'ın anlatımındaki ayırt edici yön, bu sanatlar arasında sabit kalmaksızın sürekli geçişler yaparak dinamik bir söylem biçimi üretmesidir. İbn Âşûr, anlatıma renklilik katan bu çok yönlü anlatımları tefennün diye isimlendirmektedir. Bu çerçevede Kur'an-ı Kerim'de, anlatımı zenginleştirmek ve muhatabın zihninde etkili bir anlam inşası sağlamak üzere ara cümlelere,

37 İbn Âşûr, 1/113.

38 Söz konusu beyit kaynaklarda şöyle yer almaktadır:

”وقوفاً بها صحبي على مطيهم ... يقولون لا تهلك أسمى و(تحمل/تجدل)“

Beytin sonundaki kelimelerin farklı olması ortaya konulmak istenen anlamın farklı olduğundan değil söz konusu şiirlerin beyitleri arasında uyumu sağlayan kafiyelerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Nitekim İmru'ülkays'ın şiirinde kafiye uyumu “ل = lâm” harfi ile sağlandığından beytin sonunda “تحمل” kelimesi (bazı nüshalarda “تجمل” şeklinde yer almakta) zikredilirken Taraf'e'nin şiirinde “د = dal” ile sağlandığından “تجدل” kelimesine yer verilmiştir. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî, Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb' (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-hayât, 1983), 32, 91.

39 Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, Kitâbu't-ta'rîfât (Kahire: Dâru'l-Fazilet, t.y.), 155.

40 İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 1/115-16.

mukayeselere, izah mahiyetindeki açıklamalara ve lafzî tekrarlardan kaçınmak amacıyla eşanlamli kelimelere yer verildiği görülmektedir. İbn Âşûr, bu çeşitlilik ve değişikliklerin rastgele değil çok ince ve eşsiz bir münasebet çerçevesinde gerçekleştiğini belirtmektedir. Ona göre, bu geçişler o denli doğallık ve bütünlük arz eder ki, okuyucu ya da dinleyici tarafından fark edilmesi oldukça güçtür.⁴¹

İbn Âşûr, üslup özellikleri bağlamında, Kur'an'ın Arapların nüzulden önce benzeriyle karşılaşmadıkları bazı ifade biçimlerine yer verdiğini belirtmektedir. Ancak bu özgün anlatımlar, Arap dilinin kaidelerine aykırılık teşkil etmemekte; bilakis, mevcut dil yapısı içinde yeni ve etkileyici bir üslup örneği sunmaktadır. İbn Âşûr'un mübtekerâtü'l-Kur'ân diye isimlendirdiği⁴² Kur'an'a has bu anlatım biçimleri onun bir benzerinin getirilemeyeceği iddiasının en temel dayanaklarından birisini teşkil etmektedir.⁴³

İbn Âşûr, kendine özgü anlatım biçimleri bağlamında, Kur'an'ın her şeyden önce şiirden tamamen farklı bir anlatıma sahip olması, belli bölümlere ayrılması ve sûrelere taksim edilmesi, cennet ve cehennem ashabının içinde bulunduğu durumu tasvir eden temsili anlatımlarda üslup bakımından etkileyici ve özgün ifadeler kullanması, kıssalarda birtakım tasarruflarda bulunması, müşterek lafızlar sayesinde az kelime ile birçok konuya işaret etme imkânına sahip olması gibi özellikleri ele almaktadır.

İlmî İ'câz

İbn Âşûr, Kur'an'ın i'câz vecihlerinden üçüncüsünün onun ihtiva ettiği hikmetli anlamlar ve işaret yoluyla temas ettiği ilmi/bilimsel hakikatler olduğunu belirtmektedir. Kur'an'ın indiği dönemde, muhatapların bu iki konudaki noksanlıklarına dikkat çeken İbn Âşûr, onların şiirde kullanılan hayal ürünü temsili anlatımlar ve birtakım tarihi haberler dışında itimat edilebilir, güvenilir bir bilgiye sahip olmadıklarını söylemektedir.⁴⁴

İbn Âşûr'a göre ilmin, biri istilâhî/terminolojik diğeri ise hakikî olmak üzere iki türünden söz etmek mümkündür. Istilâhî/terimsel anlamda ilim/bilgi, herhangi bir devirde hakkında bilgi sahibi olanların insanlar tarafından ittifakla âlim/bilgin kabul edildiği konulardır. Istilâhî anlamıyla ilim, her devrin ihtiyacına ve beklentilerine bağlı olarak değişiklik arz eder. Hakikî anlamda ilim ise, insanı kemal mertebesine ulaştıran ve her türlü bilginin

41 İbn Âşûr, 1/116.

42 İbn Âşûr, 1/120.

43 Tefsir literatüründe müradiflerine rastlanmakla birlikte bu tabiri bir kavram olarak ilk defa İbn Âşûr'un kullandığı tespit edilmiştir. Osman Ertuğrul, "İbn Âşûr'un Gündeme Getirdiği Bir Kavram: Mübtekerâtü'l-Kur'ân", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi XVII, sy 2 (2016): 24, 29.

44 İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 1/126.

zirvesine çıkaran gerçeklerin bilgisine sahip olmak, dünyevî ve uhrevî açıdan fayda sağlayan hakikatleri idrak etmektir.⁴⁵ Buna göre hem ıstılâhî anlamda hem de hakikî anlamda ilim, insanı peyderpey kemale ulaştıran, onu yaşadığı devirde âmir kılan bir olgudur.

İbn Âşûr'a göre Kur'ân, hem tarihsel olaylara dair bilgiler içerir hem de insanı her çağda yücelten; ona dünya ve ahirette mutluluğun yolunu gösteren öğretiler sunar. Kur'ân'da yer alan tarihsel bilgilere ulaşmak kolaydır. Zira bu bilgiler âyetlerin zahirinden anlaşılabilirlikte açıklıktadır. Söz konusu âyetlerde geçmiş kavimlere dair birtakım bilgilerden, olaylardan, âlemin yaratılışından bahsedilmektedir.⁴⁶

İbn Âşûr, hakikî ilim/bilgi diye nitelediği ilmî i'câzın ikinci türünü de kendi içerisinde iki kısma ayırmaktadır. Birinci kısımda tıpkı ilmî i'câzın ilk türünde olduğu gibi idrak edilmesi için sadece nakil yoluyla elde edilip anlaşılması yeterli olan bilgilere yer verir. Ancak ona göre bu bilgiler ilmî i'câzın birinci türü bağlamında işaret edilen ve belli bir dönem veya milletin beklentilerine göre değer atfedilen tarihsel bilgilerin aksine her devirde insana olgunluk katan ve hem dünyada hem de ahirette onu, bulunduğu konumun daha üstüne taşıyan evrensel öğretilerdir. Bu tür bilgilere, temeli Kur'an'a dayanan, İslâm medeniyetini sair medeniyetlerden üstün kılan, insan fitratına uygun inanç esasları, dünya düzenini tesis eden hukuk kanunları, erdemli bir toplum meydana getiren ahlâk ilkeleri ve adab-ı muaşeret kuralları örnek olarak zikredilebilir. İbn Âşûr hakikî ilim/bilgi diye isimlendirdiği ilmî i'câzın ikinci türünün ikinci kısmında ise i'câz yönünün anlaşılması için belli ilmî kaidelerin bilinmesine ihtiyaç duyulan bilgilere yer vermektedir. Bu bilgiler birinci kısımda olduğu gibi nakil yoluyla elde edildikten sonra hemen idrak edilebilen türden olmayıp insanlığın idrak seviyesinin gelişmişliğine ve ilmî sahadaki gelişmelere bağlı olarak peyderpey ortaya çıkan hakikatlerdir. Bu tür bilgilere Kur'an'da zikredilen, gök gürültüsü, yıldırım ve yağmurun oluşumu, evrenin düzeni, bebeğin ana karnındaki gelişimi gibi nüzul döneminde bilinmesi mümkün olmayan ancak daha sonra bilimin gelişmesiyle hakkında bilgi edinilen olgular örnek verilebilir.⁴⁷

Gaybî Bilgiler

İbn Âşûr'un ele aldığı sonuncu i'câz vechi, gaybî bilgilerdir. Kur'an'da hem geçmişe hem hâle hem de geleceğe dair gaybî bilgiler ihtiva eden âyetler bulunmaktadır. Geçmişe ilişkin gaybî bilgiler, eski milletlerin başından geçen olaylar ve peygamber kıssalarıyla ilgilidir. Bu âyetlerde yer alan bilgilerin gaybî nitelikte olması, söz konusu olayların fizikî âlemde gerçekleşmediği anlamına gelmemekte; bu olayların haber veren ve muhatap olan

45 İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 1/126.

46 İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 1/126-127; Kâdî İyâz, eş-Şifâ bi ta'rîfî'l-hukûki'l-Mustafâ, 269-70.

47 İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 1/127.

çoğunluk tarafından önceden bilinmediğini göstermektedir. Başka bir deyişle bazı kimseler (örneğin Ehl-i kitab) bu bilgilere vâkıf olabilir. İbn Âşûr, Kur'an'da yer alan geçmişe dair gaybî bilgileri, ilmî i'câz başlığı altında incelemektedir. Hâle dair gaybî bilgiler indiği dönemde bazı kimselerin (örneğin münafıklar) dışı vurmayıp içlerinden geçirdiği düşünceleri ortaya döken âyetlerde bulunmaktadır. Geleceğe dönük gaybî bilgiler ise Kur'an'ın ileride gerçekleşeceğini haber verdiği olaylardır. İnsanların gelecekte gerçekleşecek olayları bilmesi mümkün değildir. Bu sebeple bazı âlimler Kur'an'ın gelecekte gerçekleşecek olayları haber vermesini onun i'câz özelliklerinden addetmişlerdir. İbn Âşûr da bu âlimlerden birisidir.⁴⁸ O, bu i'câz türüne Rûm sûresinin ilk âyetlerini örnek olarak zikretmektedir. Bu âyetlerde, âyetlerin inzal edildiği zaman henüz gerçekleşmemiş bir olay haber verilmektedir. İbn Abbas'tan gelen rivayet konuyu vuzuha kavuşturan detaylar içermektedir: "Müşrikler Fârisîlerin Rumlara galip gelmelerini istiyorlardı. Çünkü hem müşrikler hem de Fârisiler putperestti. Müminler ise Ehl-i kitaptan olmaları sebebiyle Rumların galip gelmesini arzu ediyorlardı. Hz. Ebubekir bu durumu Hz. Peygamber'e haber verince, Rumların galip geleceğini bildiren Rûm Suresinin ilk âyetleri nazil oldu. Bunun üzerine müşriklerden bazıları Hz. Ebubekir'e gelip bu konuda bahse girmeyi teklif etti o da bu teklifi kabul etti. (Bu olay bahse girmenin yasaklanmasından önce gerçekleşmişti...) Rumların mağlubiyeti üzerinden yedi sene geçtikten sonra onlar Fârisîlere galip geldiler ve bu olay üzerine Kureys'ten birçok kişi Müslüman oldu."⁴⁹

İbn Âşûr'a göre Kur'an'da, gelecekte gerçekleşecek birçok olay haber verilmiştir. Bu olaylar zamanı geldiğinde aynen Kur'an'ın haber verdiği şekilde vuku bulmuştur. Mekke'nin müminler tarafında fethedileceğini bildiren Fetih sûresinin 48/1. âyeti ile müminlerin Mescid-i Haram'a ihramlı olarak gireceklerini haber veren aynı sûrenin 48/27. âyeti bu i'câz türünün örneklerindendir.⁵⁰ İbn Âşûr'un bu i'câz vechini de tehaddîyle ilişkilendirdiği; Kur'an'ın benzerinin, gaybî bilgiler ihtiva etmesi bakımından da getirilemeyeceğini düşündüğü anlaşılmaktadır.

İbn Âşûr'ün Tefsir Tasavvuru Açısından İlmi İ'câz-Tehaddî İlişkisinin Boyutları

İbn Âşûr'a göre Kur'an'ın yukarıda verilen dört i'câz yönünden ilk ikisi Araplara dönüktür. Kur'an, belâgatı ve kendine has üslubu ile Arap edebiyatçılarını, hatiplerini ve şairlerini aciz bırakmıştır. Söz sanatlarında uzman olan bu kişilerin, Kur'an'ın saygınlığını alaşağı etmek için sarf ettikleri çabaya rağmen onun benzerini getirmekten aciz kalmaları bütün Araplar için bağlayıcı, kesin bir delildir. Aynı şekilde Arapların Kur'an'ın bir benzerini getirememeleri hem muasır diğer insanlar için hem de onlardan sonra gelenler için bir

48 İbn Âşûr, 1/129.

49 Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre Tirmizî, el-Câmiu's-sahîh (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, t.y.), Tefsîru'l-Kur'ân 31.

50 İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 1/130.

şâhittir. Ne var ki, bu, Kur'an'ın indiği dönemi müşâhede eden Araplar için tafsîlî, onların dışındakiler için icmâlî bir delildir. Bununla birlikte farklı dönemlerde, Arapçayı öğrenip Arap dilinin üslup özelliklerini ve edebî yönlerini belâgat âlimlerinden öğrenerek duyumlayan bir kimse de Kur'an'ın i'câzını tafsîlî bir seviyede idrak edebilir.⁵¹

İbn Âşûr Kur'an'ın üçüncü i'câz yönünün bütün insanlığa dönük, çağları aşan ve devamlılık arz eden bir vecih olduğunu düşünmektedir. Hatta kelimelerin Kur'an'ın devamlılık arz eden bir mucize olduğunu söylerken kastettiklerinden biri de bu olmalıdır. Nitekim Arap olmayanların da Kur'an'ın teşriî, hikemî, ilmî ve ahlâkî manalarını tercümeler yoluyla anlamaları ve Kur'an'ın bu tür i'câzını idrak etmeleri mümkündür. Bu i'câz söz konusu manaları bilen ve anlayan uzmanlar için tafsîlî, onların vasıtasıyla bu kanaate ulaşanlar için icmâlî bir delildir.⁵²

Dördüncü i'câz vechi ise nüzul döneminde yaşayanlar için tafsîlî bir delildir. Ayrıca Kur'an, naklinin mütevâtir olması sebebiyle ve gaybî haberler ihtiva eden âyetlerden kastedilen manaların tevilinin yapılabilmesi açısından sonradan gelen nesiller için de bu vecih yönünden mu'ciz bir kelimedir.⁵³

İbn Âşûr'a göre, ilmî i'câzın iki nevi vardır. Birinci nevi (ıstılâhî anlamıyla ilim) Kur'an'ın indiği dönem için Ehl-i kitabın sahip olduğu şeriat, ahkâm, geçmiş kavimlere ve dünya tarihine dair bilgilerdir. Peygamber Efendimizin, sadece Ehl-i kitabın seçkin din âlimlerinin bilebileceği bu bilgileri bütün hakikatiyle haber vermesi hem ümmî olması hem de bu bilgilerle onları susturması açısından i'câza delil teşkil eder. Aynı şekilde hakikî ilmin hem birinci kısmında zikredilen, insanlığın ortak değerlerini oluşturan ahlâkî öğretiler hem de ikinci kısmında yer verilen bilimsel gelişmeler Kur'an'ın Allah katından indirilen mu'ciz bir kitap olduğunun en açık delilidir. Zira bu kitabın bizlere ulaşmasında aracı olan Peygamber Efendimizin okuma yazma bilmediği, içinde bulunduğu toplumun bu tür konularda ilmi araştırmalarının olmadığı ve kendisinin de hiçbir zaman bu toplumdan ayrılıp başka milletlerle iletişim kurmadığı kesin olarak bilinen bir gerçektir.⁵⁴

İbn Âşûr'un ilmi i'câzın neveleri ile ilgili yaptığı tasnifin ilk bendinde yer alan Ehl-i kitaba âit bilgiler, Kur'an'ın ihtiva ettiği gaybî bilgilerle neredeyse birleşmektedir. Ehl-i kitaptan nadir kimselerin bildiği bu bilgilerin Kur'an'da yer alması onun Allah katından indiğini göstermektedir. İkinci nevinin ikinci kısmı ise "Kur'an lafızlarının, nüzul döneminde yaşayan Arapların anlayamayacağı manalara/hakikatlere delalet etme imkânı" açısından açıklanması gereken bir sorunsal doğurmaktadır. Bu noktada İbn Âşûr'un karşısında

51 İbn Âşûr, 1/105.

52 İbn Âşûr, 1/105.

53 İbn Âşûr, 1/105.

54 İbn Âşûr, 1/126.

makâsîd teorisyeni Ebû İshâk eş-Şâtîbî (ö. 790/1388) durmaktadır. Şâtîbî, el-Muvâfakât adlı eserinde Kur'an'ın okuma-yazma bilmeyen ümmî bir topluma indirildiğine dikkat çekmekte ve nazil olan her ayette bu toplumun bilgi düzeyinin dikkate alındığını savunmaktadır. Ona göre, müfessirlerin âyetleri açıklarken bu gerçeği dikkate almaları ve ayetlere, nüzul dönemindeki Arapların anlayamayacağı manalar yüklememeleri gerekir. Şâtîbî'ye göre, sahabe de tabîin de, toplumun kültür ve bilgi seviyesini aşan teviller yapmamışlardır. Bu nedenle, Kur'an'ın, ilk muhatapların anlayamayacağı, ancak sonraki bilimsel gelişmelerle kavranabilecek manalara delalet ettiği ileri sürülemez.⁵⁵

İbn Âşûr'a göre, Şâtîbî'nin görüşleri isabetsizdir. Ancak o bu hususta iyimser bir tutum takınarak, Şâtîbî'nin görüşlerini anlamlı kılacak bir neden arayışına girer. Şâtîbî bu görüşleri, aynı dönemde Kur'an'a yönelen kasıtlı iddialara ve iftiralara cevap üretmek için söylemiş olmalıdır. Aksi takdirde onun Kur'an'ın i'câzını belirli bir dönemle sınırlı tutan bir anlayışı benimsediğini varsaymak makul değildir.⁵⁶

Elbette Şâtîbî'nin bu değerlendirmelerinden onun Kur'an'ın i'câzını belirli bir dönemle sınırlandığı sonucu çıkmaz. Ancak İbn Âşûr'un bu noktada Şâtîbî'ye yönelttiği eleştirinin arka planında i'câzü'l-Kur'ân alanında eser kaleme almış meşhur âlimlerin de vurguladığı bir tespit bulunmaktadır. Bu tespite göre, ilk asırda yaşayan Araplar fitrî belâgat selikasına sahip olmalarına rağmen Kur'an'ın benzerini getirmekten aciz kalmışlar, sonraki nesiller ise Kur'an'ın i'câzını ilk dönem Araplarının durumu üzerinden anlamışlardır. İbn Âşûr'a göre ilk dönem Araplarının belâgat ve fesâhatteki üstünlükleri müsellemdir. Onların Kur'an'ın benzerini getirmekten aciz kalmaları diğer dönemler için iknâi bir delildir, idrak seviyesinde bir bilgi oluşturmaz.⁵⁷

Şâtîbî'nin iddiası, Kur'an'ın ümmî bir topluma indiği, onlara seviyelerine göre hitap etmesi gerektiği, dolayısıyla getirdiği şeriatın da ümmî olması gerektiği esasına dayanmaktadır. Ancak İbn Âşûr'a göre, söz konusu görüş zayıf olup çeşitli açılardan eleştiriye tabi tutulabilir. Her şeyden önce Şâtîbî'nin görüşünü dayandığı bu esasa göre, Arapların Kur'an indiğinde sahip oldukları durum ve bilgi-kültür-ahlâk seviyesinde sabit kalmaları; Kur'an'ın onlara ilim ve medeniyet açısından katkı sağlamaması gerekir. Oysa Kur'ân'da “Daha önce ne sen ne de kavmin (bunlardan) haberdar idiniz”⁵⁸ buyurulmaktadır. İbn Âşûr'a göre Kur'an her dönem ve nesil için mûcizdir. Onun incelikleri, ifade ettiği hakikatler sınırsızdır. Âlimlerimiz de bu hususu önemle vurgulamışlardır. Nitekim Kur'an, özlü lafızlarla geniş manalar ifade eden bir kelimadır. Üstelik ilk muhatapların anladığı mananın asıl mana

55 Ebû İshâk İbrâhîm b Mûsâ eş-Şâtîbî el-Gırnâtî, el-Muvâfakât (Kâhire: Dâru İbn Affân, 2003), 2/127-150.

56 İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 1/128.

57 İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 1/128.

58 Hûd 11/49.

olması zorunlu değildir. Çünkü bir muhatap kitlesinin bilgi seviyesi arttıkça bu bilgilere delalet eden lafızlardan daha önceki nesillerin anlamadığı manalara ulaşması mümkündür. Bir hadis-i şerifte bu meyanda “nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki onu kendilerinden daha fakih kimselere taşımışlardır”⁵⁹ buyrulmaktadır. İbn Âşûr, sahabeinin ve tabiinin âyetler hakkında geniş teviller yapmadığı tespitine katılmaktadır. Ancak onların Kur'an'ın ana konuları/maksatları çerçevesinde âyetin zahir anlamını aşan izahlar yaptığı da vâkidir.⁶⁰

İbn Âşûr'a göre ilmî i'câzın Araplara dönük yönü gayet açıktır. Çünkü Arapların ilmî i'câz kapsamındaki bilgilere sahip olma imkânları yoktur. Kur'an'ın bütün insanlığa yönelen ilmî i'câzı, söz konusu bilgilerin ümmî bir topluluk içerisinde yetişen bir kişiden gelmesi yönüyledir. Hususi olarak Ehl-i kitaba yönelen ilmî i'câz ise Peygamberimizin ümmî olmasına rağmen onların dinleriyle ilgili bilgilerden haber vermesidir. Ehl-i kitabın, onlardan çok uzakta Mekke'de kavminin arasında bulunan Peygamberimize bu bilgileri öğrettiklerini iddia etmeleri söz konusu olamaz. Üstelik Peygamberimiz Yahudilik ve Hristiyanlığı nesheden bir dini tebliğ etmiş, Ehl-i kitabın kitaplarını tahrif ettiğini bildirmiştir.⁶¹

Bütün bu hususlar dikkate alındığında İbn Âşûr'un, keyfiyeti muhatap kitlelere göre değişen bir ilmî i'câz tasavvuruna sahip olduğu görülür. Onun değerlendirmelerinde ilmî i'câzın a) Kur'an'da zikredilen bilgilerin muhatap tarafından bilinmemesi ve b) bu bilgilerin ümmî olan bir kimse tarafından bildirilmesi şeklinde iki temel gerekçesi bulunur. Bunlardan birincisinde bilginin muhatap açısından, ikincisinde ise mütekellim açısından gaybî olması öne çıkar. İlmî i'câz kapsamındaki bilgilerin muhatap tarafından bilindiği durumlarda teahhüd geçersiz olur ve muâraza ihtimali ortaya çıkar. Bu bilgilere sahip olmayanların bilenlerden öğrenme durumları da aynı şekilde teahhüd açısından problem doğurur. Nitekim İsrâ sûresi 88. âyette “De ki: Ant olsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cinler birbirine destek olmak üzere bir araya gelseler onun benzerini ortaya çıkaramazlar” buyrulmaktadır. Bir Peygamberin bilmesi mümkün olmayan bir bilgiyi insanlara haber vermesi ise o bilginin Allah katından olduğunun kanıtıdır. Bu husus, bilginin kendisiyle aktarıldığı lafızların mu'ciz olmasını zorunlu kılmaz. İçerisinde gaybî bilgilerin veya ilmî hakikatlerin bulunduğu hadis-i şerifler veya semâvî kitaplarla teahhüde bulunulmamıştır. Üstelik ilmî i'câz Kur'an'ın her bir sûre ve âyeti için geçerli olan bir i'câz türü de değildir.

İbn Âşûr, özellikle belâgat ve fesâhatin fitrî olarak sezinlendiği ilk asırdan sonra Kur'an'ın i'câzının idraki noktasında önemli bir yere konumlandığı ilmî i'câzın teahhüd açısından sorun teşkil ettiğinin farkındadır. Bu bağlamda ilmî i'câzın Kur'an'ın cüzleri ve bütünü ile

59 Tirmizî, el-Câmiu's-sahîh, el-İmân 7; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, es-Sünen (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1998), el-İlm 10; İbn Mâce, es-Sünen (t.y.), Mukaddime 18; el-Menâsik 76.

60 İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 1/44-45.

61 İbn Âşûr, 1/129.

ilgili değil sadece bütünü (mecmû) ile ilgili bir vecih olduğunu belirtir. Çünkü Kur'an'ın her âyetinin veya her sûresinin ilmî i'câza sahip olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Dolayısıyla ilmî i'câz kendisi ile tehadînin gerçekleştiği bir i'câz türü değildir. Bu olsa olsa ancak "Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Eğer o Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok farklılık bulurlardı" meâlindeki Nisa sûresi 82. âyetin işaretiyle mümkün olabilir.⁶² Bu âyet Kur'an âyetlerinin birbirine delil ve şahit olduğunu, hiçbir âyetin diğer âyetlerden farklı olduğu gerekçesiyle ayrıştırılamayacağını göstermektedir. Dolayısıyla ilmî i'câza sahip olan âyetler her hususta kendisine benzeyen bu i'câz türüne sahip olmayan âyetlerin de Allah katından olduğunu kanıtlamaktadır.

Sonuç

İbn Âşûr'un tefsirinin onuncu mukaddimesinde üslûbî'l-Kur'an, mübterekâtü'l-Kur'an, âdâtü'l-Kur'an gibi başlıkları i'câz konusuna dâhil ederek literatüre özgün bir katkı sunmuştur. İbn Âşûr'a göre, belâgat kaynaklarında kısmen ihmal edilen Kur'an'ın Arap diline kazandırdığı edebî kullanımlar, bir tefsir mukaddimesi olarak hem müfessir hem de tefsir okuyucuları için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Söz konusu katkının İbn Âşûr'un tefsir sistemi açısından anlamlandırılması önemlidir. Nitekim İbn Âşûr, bu başlıklar altında incelediği edebî sanatları ve kullanım özelliklerini âyetlerin sevk ve nüzul (tezkir-tilâvet) amaçlarıyla ilişkilendirmektedir. Bâkillânî gibi müellifler ise manayı nazımdan mücerret olarak düşünmekte ve i'câzdan ayrı tutmaktadır. Bu bağlamda Kur'an belâgatına âit bazı mesâilin i'câzü'l-Kur'an eserlerinde mevzubahis edilmemesi, bir ihmal veya sıradan bir tercih olmamalıdır.

İ'câzü'l-Kur'an tartışmalarının zirveye çıktığı Hicri IV. ve V. asırlarda Kâdî Ebû Bekir el-Bâkillânî, Rummânî ve Râgıb el-İsfahânî gibi önemli isimlerin eserlerinde yer alan şiir eleştirilerinin temel amacı, Kur'an'ın Arapların en seçkin edebî ürünlerinden farklı ve üstün bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktır. Bu eserlerde konu, mahiyet ve tehadî (meydan okuma) perspektifinden ele alınmaktadır. Belâgat sanatları çerçevesinde yapılan analizler ise tanımlama ve örneklendirme süreçlerine dayanmaktadır; tanımlanan ve örneklendirilen kullanımların benzerlerinin ortaya konması da mümkündür. Bu bağlamda, i'câzü'l-Kur'an ile ilgili kurucu metinlerde nazımın belâgattan ayrı değerlendirilmesi ve i'câzın şiir eleştirisi bağlamında açıklanması dikkat çekicidir. Zira şiir eleştirisinde Kur'an'ın diğer Arap sözlerinden farklılığı ve insan ürünü olamayacağı vurgulanmaktadır.

İbn Âşûr, Ebû Bekir el-Bâkillânî'nin İ'câzü'l-Kur'an'da Kur'an'ın nazmı (belâgatı) açısından mu'ciz olduğunu temellendirdiğini, diğer i'câz vecihlerini geçersiz saydığını belirtmektedir. Ona göre, belâgat literatürü de bu teori üzere kaleme alınıp, Kur'an'ın i'câzına tafsîlî bir boyut kazandırmıştır. Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin nazım teorisini tefsire uyarlayan

62 İbn Âşûr, 1/129.

Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ının başat rol oynadığı literatürde ise belâgat konusunun pratik yönleri, Kur'an nazmı etrafında incelenmiştir. Dolayısıyla, Hicri IV. ve V. asırlarda yazılan i'câzü'l-Kur'ân eserlerinin, belâgat literatürünün ve nazım teorisinin esas alındığı beyânî-lügavî tefsir ekolünün aynı paradigma etrafında bir görev paylaşımı yaptığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda -örneğin- Bâkillânî'nin veya aynı öncüllerle hareket eden müfessirlerimizin, Kur'an'ın nazım özellikleri (veya biraz daha mütesahil bir ifadeyle belâgatı) itibarıyla mu'ciz olduğunu söylerken, ihtiva ettiği diğer i'câz özelliklerini ötelemediğini, meseleye Kur'an'ın mahiyeti açısından yaklaştıklarını ifade etmek gerekir.

İ'câzü'l-Kur'ân konusunda Kur'an'ın mu'ciz oluşu ile Allah katından indirilmiş bir mucize olmasının iki farklı olgu olduğuna dikkat etmek gerekir. Başka bir deyişle, Kur'an'ın nübüvvetin delili olması farklı, bu delilin ispatı farklı şeylerdir. Bir kelâmın Allah katından indirilmiş olması, onun mutlak olarak tehdîye konu olmasını gerektirmez. Nitekim Allah katından indirilen Tevrat ve İncil'in elfazı ile tehdîde bulunulmamıştır. Dolayısıyla Kur'an'ın i'câzı onun Peygamber Efendimizin nübüvvetini tasdik eden bir delil olmasıyla ilgilidir ve nübüvvet iddiasının kanıtı olan mu'cize tehdî ile birlikte bulunur. Bu tespitler i'câzü'l-Kur'ân bahsinin Kur'an'ın bütünü ve her bir cüz'ü için geçerli olan tehdî ekseninde ele alınmasını gerektirir. Kur'an'ın Allah katından indirilmiş olduğunun ispatı ise konuyu kelim ilmine yaklaştırır.

İbn Âşûr literal bir tefsir paradigmasına sahiptir. Dilbilimin ve belâgatın öngördüğü bütün imkânları tevîl sahasında kullanmaktan çekinmez. İbn Âşûr'un tefsir tasavvurunda dilin imkânları ve muhatabın ihtiyacı çerçevesinde genişleyen anlam alanı ise makâsîd teorisine disipline edilir. Bu literal delalet teorisinin merkezinde nazımın edebî delaletleri bulunur. İbn Âşûr'a göre, Kur'an âyetlerinin taşıdığı edebî özellikler Kur'an'ın i'câzı açısından murâd-ı ilâhîdir. Bu tespit, hem tilâveti mensûh hükmü bâki olan âyetlerin hem de hakikatini kulların idrak ve ihâta edemeyeceği mutlak müteşâbihlerin Kur'an'daki varlığı açısından oldukça önemlidir. Edebî özellikleri ile muhataplarını benzerini getirmekten aciz bırakan Kur'an, Peygamber Efendimizin nübüvvetini tasdik eden en büyük mu'cizedir.

Bütün bunlarla birlikte, İbn Âşûr'un i'câzü'l-Kur'ân mevzusunu geniş bir perspektifte ele alması; Kur'an'ın nazmı ve belâgatının yanı sıra özgün üslubunu ayrı bir i'câz boyutu olarak değerlendirmesi, ilmî i'câz ve gaybî bilgileri Kur'an'ın i'câz unsurları arasında sayması; ayrıca i'câz vecihleri açısından mahiyet-muhteva ayrımı yapmaması, konuyu esasen tefsir perspektifiyle ele aldığını göstermektedir. İbn Âşûr'a göre, Kur'an lafızları katmanlı ve çok yönlü bir delalet olanağına sahiptir. Arap diline ve Kur'an'ın indiriliş gayelerine (makâsîd) uygun, muhatapların ihtiyaç duyduğu bütün anlamlar murad kapsamında ele alınır. Bu açıdan bakıldığında Kur'an'ın asırlar sonra keşfedilecek birtakım bilimsel gerçekliklere delaleti onun temel nitelikleri arasında yer alır. Dolayısıyla ilmî i'câzin İbn Âşûr tarafından bu mukaddimede Kur'an'ın mahiyetini belirleyen ve her bir parçasında

geçerli olan (tehaddîye konu olan) bir özellik olarak ele alınmadığını, onun tefsir metodunu yapılandıran ve temellendiren nitelik olarak incelendiğini söylemek mümkündür. Bu tespit İbn Âşûr'un i'câzû'l-Kur'ân bahsini bir tefsir mukaddimesi olarak tasarlaması açısından da anlamlıdır.

Kur'an'ın mahiyeti ile ilgili olan i'câz özelliği, daha açık bir ifadeyle Kur'an'ın her bir birimi için geçerli olan ve tehaddîye konu olan vasfı onun nazımıdır. Kur'an nazımının sair Arap dil yapıtlarından farklılığı Arap şiir eleştirisiyle ortaya konulur. İbn Âşûr'un Kur'an'ın muhtevasına ve delalet alanına dair tespit ettiği ilmî i'câz özelliği ise Kur'an'ın Allah kelamı olması hasebiyle ifade ettiği ilmî gerçekliklerle ilgilidir ve kelâmî öncüllere dayanmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Arpa, Enver. "İ'câzû'l-Kur'ân Konusunda Farklı Bir Yaklaşım". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XLIII, sy 1 (2002): 81-107.
- Atcı, Musa. "Kur'ân-ı Kerîm'de Belâgat ve Bilimsel İ'câz". Darülhadis: İslami Araştırmalar Dergisi, sy 6 (2024): 99-116.
- Aydın, Hayati. "Kur'ân'ın İ'câz (Taklit Edilemezlik) Olgusu". Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy 41 (2018): 277-308.
- Ayyıldız, Mahmut. "Mahiyet-Keyfiyet Sarkacında Kur'an Mûcizesi". Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXV, sy 3 (2021): 1103-22.
- Bâkullânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. İ'câzû'l-Kur'ân. Kahire, 1963.
- Bulut, Ali. Belâgat Terimleri Sözlüğü. İstanbul: İFAV, 2015.
- Bulut, Halil İbrahim. "Mûcize". İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 30:350-52. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdurrahmân b. Muhammed. Delâ'ilü'l-i'câz. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1955.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. Kitâbu't-ta'rîfât. Kahire: Dâru'l-Fazîlet, t.y.
- Durmuş, İsmail. "Tenâfûr". İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 40:439-

41. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

———. “Teşbih”. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 40:553-56. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Durmuş, İsmail, ve İskender Pala. “İstiare”. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 23:315-18. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî. es-Sünen. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1998.

Eren, Cüneyt. “Kur'an-ı Kerim'in İcaz Çeşitleri”. Diyanet İlmi Dergi XLVI, sy 3 (2010): 129-44.

Ertuğrul, Osman. “İbn Âşûr'un Gündeme Getirdiği Bir Kavram: Mubtekerâtü'l-Kur'ân”. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi XVII, sy 2 (2016): 17-48.

Gırnâtî, Ebû İshâk İbrâhîm b Mûsâ eş-Şâtıbbî. el-Muvâfakât. Kâhire: Dâru İbn Affân, 2003.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah. Kur'ân'ın Belâgatı ve İ'câzı Üzerine. Erzurum: EKEV Yayınları, 2001.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. et-Tahrîr ve't-tenvîr. Tunus: Dâru's-Suhnûn, 1997.

İncel, Saim. “İbn Aşûr'un et-Tahrîr ve't-Tenvîr İsimli Tefsirinde İlmî İ'câz ile İlgili Görüşleri”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. eş-Şifâ bi ta'rîfî'l-hukûki'l-Mustafâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.

Mâce, İbn. es-Sünen. t.y.

Râfî, Mustafa Sâdık. İ'câzu'l-Kur'ân. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.

Raslan, Sa'deddin. “Kur'an'da İlmî İ'caz (Kur'an'da Kıyamet Alametleri ve Şartları)”. Çeviren Süleyman Ateş. Diyanet İlmi Dergi IX, sy 96-97 (1970): 140-47.

Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr. Miftâhu'l-ulûm. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. el-İtkân fî ulûmî'l-Kur'ân. Dimeşk: Dâru'l-Mustafâ, 2008.

Tayyâr, Musâid b Süleyman b Nâsır. “Kur'ân'da İlmî İ'câz”. Çeviren Zeynel Abidin Aydın. Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi III, sy 5 (2015): 219-35.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. el-Câmiu's-sahîh. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, t.y.

Topaloğlu, Bekir. İslam'da İnanç Esasları. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013.

Yavuz, Yusuf Şevki. “İ'câzü'l-Kur'ân”. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 21:403-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Sarfe”. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 36:140-1. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Yurt, Mehmet Emin. “İ'câzu'l-Kur'ân İlminin Mahiyeti, Tanımı ve Genel Hatlarıyla Tarihsel Süreci”. Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy 9 (2017): 191-226

Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed. Şerhu'l-Mu'allakâtî's-seb'. Beyrut: Dâru Mektebetü'l-hayât, 1983.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. Menâhilu'l-irfân fî ulûmî'l-Kur'ân. Dimeşk: Dâru Kuteybe, 2010.